

Unapređivanje ljudskih prava *razgradnjom stereotipa*

PREPORUKE

Unapređivanje ljudskih prava *razgradnjom stereotipa*

PREPORUKE

Naziv publikacije

Unapređivanje ljudskih prava razgradnjom stereotipa - Preporuke

Izdavač

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH
Registrovane kancelarije
Bon i Ešborn, Nemačka

Za izdavača

Dr Andrej Horvat, vođa projekta
GIZ Projekat „Podrška pregovorima sa Evropskom unijom u Srbiji“
Kralja Milana 34/1
11000 Beograd, Srbija
T +381 11 3625 103
F +381 11 3625 103
M eu-integration-serbia@giz.de
I www.giz.de/serbia

Uređivački odbor

Marko Šuica, Lidija Županić Šuica, Andrej Horvat, Milana Pavlović

Autori

Marko Šuica, Snježana Milivojević, Dubravka Stojanović,
Aleksandar Baucal, Aleksandar Marinković i Gordana Predić

Tehnički urednik

Bojan Komnenović

Tehnička podrška

Marija Dragić

Prevod i lektura

Halifax Translation Services

Dizajn i prelom

Miodrag Bogdanović

Štampa

?

Tiraž

200

Mesto i godina izdanja

Beograd, 2016

Ovaj dokument je nastao uz podršku Vlade Savezne Republike Nemačke posredstvom Nemačke organizacije za međunarodnu saradnju (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH). Tekst ove publikacije pripremili su stručnjaci koje je angažovala Edukacija za 21.vek.

O organizaciji

Edukacija za 21. vek je nevladino i neprofitno udruženje čiji je zadatak neprestano unapređivanje obrazovnog procesa. Misija organizacije usmerena je na stvaranje temelja za savremeno društvo 21. veka koje počiva na poštovanju zakona, ljudskih prava, multietičnosti i inkluzivnog obrazovanja.

Edukacija za 21. vek podržava sve akcije i procese inoviranja sistema obrazovanja u skladu sa dokumentima koje je Republika Srbija usvojila tokom procesa pridruživanja Evropskoj uniji, kao i dokumentima i preporukama Saveta Evrope koja se odnose na oblast obrazovanja.

U tom cilju udruženje Edukacija za 21. vek sprovodi istraživačke projekte u oblasti obrazovanja, organizuje stručne skupove, savetovanja, seminare i druge oblike edukacije nastavnika, organizuje prosvetne radnike i druge stručnjake za obuku nastavnika za sprovođenje aktivnosti kojima se unapređuje sistem obrazovanja i pritom saraduje sa univerzitetima, školama, stručnim udruženjima i drugim organizacijama u zemlji i inostranstvu koje se bave obrazovanjem.

E: edukacija21@bvcom.net

W: edukacija21.com

F: facebook.com/Edukacija21

T: twitter.com/Edukacija21

SADRŽAJ

Uvodna reč	7
Uvod	9
Kontekst	11
• Aktuelna situacija – identifikovanje problema.....	11
• Vizija i ciljevi.....	12
• O preporukama	13
Preporuke	15
Referentna literatura.....	25

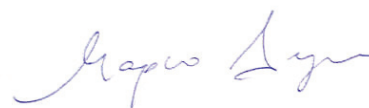

Uvodna reč

Evropsko društvo 21. veka počiva na poštovanju i zaštiti ljudskih prava. I pored toga, ljudska prava često su izložena različitim, nekad prikrivenim, štetnim uticajima, degradaciji i otvorenom kršenju. Stereotipi usmereni na diskriminaciju i omalovažavanje pojedinih etničkih, kulturnih i verskih zajednica, rodnih grupa, osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kao i seksualnog opredeljenja, u velikoj meri doprinose narušavanju ljudskih prava.

Prisustvo agresivnih stereotipa u medijima, školskom okruženju, kulturnom miljeu, različitim sferama društva, predstavlja štetnu pojavu kojoj bi se trebalo odlučno suprotstaviti uz široku podršku javnosti. Stoga je razvijanje svesti kod građana o neophodnosti poštovanja ljudskih prava jedan od najvažnijih imperativa u izgradnji humanističkog društva. Različite institucije, organizacije, udruženja i mediji u državi najodgovorniji su za formiranje onih stavova u javnosti preko kojih se projektuje i status ljudskih prava.

Vodeći se tim načelima preduzeli smo inicijativu da se izradi set preporuka, upravo sa ciljem da se u društvu razvije svest o neophodnosti suprotstavljanja opasnim stereotipima i njihovom štetnom delovanju na ljudska prava. Rezultat tih ideja i napora nalazi se pred Vama.

Prof. dr Marko Šuica,
koordinator stručnog tima za izradu preporuka

Pored usklađivanja zakona i zakonskih propisa sa pravnom regulativom Evropske unije, proces evropskih integracija podrazumeva i dostizanje određenih standarda u oblasti razvoja demokratije, demokratskih odnosa i poštovanja ljudskih prava. Projekat *Unapređivanje ljudskih prava razgradnjom stereotipa u obrazovanju, kulturi i medijima*, organizovan uz podršku Vlade Savezne Republike Nemačke kroz projekat „Podrška pregovorima sa Evropskom unijom u Srbiji“, koji sprovodi Nemačka organizacija za međunarodnu saradnju (GIZ – Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit) nastao je iz potrebe da se ukaže na određene slabosti koje postoje u društvu Republike Srbije u domenu potencijalnog ili već prisutnog ugrožavanja ljudskih prava proisteklog iz diskriminacije zasnovane na različitim stereotipima. Projekat je, pored toga, imao za cilj da, uz angažovanje eksperata iz oblasti obrazovanja, kulture i medija, otvori javnu debatu i ponudi određene preporuke i konkretna rešenja kako bi se umanjio uticaj štetnih stereotipa na status ljudskih prava u Republici Srbiji. Primena preporuka istovremeno bi omogućila relevantnim državnim institucijama i organima uvid u postojeće probleme i ukazala na moguće pravce delovanja, kako bi se dostigli standardi predviđeni pregovorima u okviru poglavlja 10 (informatičko društvo i mediji), 23 (pravosuđe i osnovna prava) i 26 (obrazovanje i kultura).

Projekat je sproveden od 20. januara do 31. maja 2016. godine. Pripremne aktivnosti bile su usmerene na prikupljanje relevantnih informacija o stanju u obrazovanju, kulturi i medijima po pitanju uticaja različitih stereotipa u društvu, na planiranje metodologije budućeg rada i definisanje mogućih pristupa problemu koji je identifikovan. Organizovanjem prvog okruglog stola 29. februara 2016, kojem su prisustvovali predstavnici različitih relevantnih institucija i organizacija iz zemlje i regiona, predstavnici Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu, Misije OEBS-a i udruženja Euroclio iz Haga, započeta je javna debata o mogućim načinima rešavanja situacija proisteklih kao posledice delovanja društveno štetnih stereotipa, kao i o preventivnom delovanju. Tokom debate izazovi koje nameću stereotipi prepoznati su kao regionalni, pa i opšti fenomen. Zaključeno je da suprotstavljanje njihovom štetnom uticaju zahteva donošenje jasnih uputstava i sprovođenje konkretnih aktivnosti u različitim oblastima društvenog života. Na osnovu prethodnog plana, rezultata diskusija i sugestija iznesenih tokom rada prvog okruglog stola, odabrana grupa eksperata u periodu od marta do sredine maja 2016. godine posvetila se sastavljanju preporuka namenjenih različitim institucijama, organizacijama i udruženjima u Republici Srbiji. Na drugom okruglom stolu, koji je održan 5. maja 2016. godine, predstavljen je nacrt preporuka. Učesnici okruglog stola su izneli svoje predloge i komentare, koji su u velikoj meri ugrađeni u tekst preporuka, te su na taj način doprineli njihovom konačnom izgledu i kvalitetu. Projekat je završen izradom dokumenta Preporuke za unapređivanje ljudskih prava razgradnjom stereotipa u obrazovanju, kulturi i medijima. Organizacija Edukacija za 21. vek će putem diseminacije preporuka i organizovanjem različitih projektnih aktivnosti raditi i na njihovom sprovođenju. Preporuke su dostupne u elektronskoj formi na internet stranici Edukacije za 21. vek, a štampana verzija biće distribuirana ciljnim grupama predviđenim okvirom projekta: resornim ministarstvima (Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstvu omladine i sporta, Ministarstvu kulture i informisanja), relevantnim institucijama kulture (muzejima, kancelarijama za mlade, strukovnim udruženjima iz oblasti kulture), medijskim udruženjima (Udruženju novinara Srbije, Nezavisnom udruženju novinara Srbije, Nezavisnom udruženju novinara Vojvodine), regulatornim medijskim telima (Regulatornom telu za elektronske medije – REM, Savetu za štampu), kancelarijama međunarodnih institucija u Republici Srbiji (Kancelariji Saveta Evrope, Kancelariji EU u Srbiji, Misiji OEBS-a u Srbiji) i drugim državnim institucijama (Kancelariji za evropske integracije, Kancelariji zaštitnika građana, Kancelariji poverenika za zaštitu ravnopravnosti, Kancelariji za ljudska i manjinska prava, Zavodu za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja) i organizacijama civilnog društva. Predviđene su i javne promocije preporuka na konferencijama za štampu i njihovo prezentovanje u štampanim i elektronskim medijima.

Uticaoj stereotipa na stepen narušenosti ljudskih prava nije nova pojava, niti nova istraživačka tema u analizi demokratskog potencijala društva. Prepoznavanje stereotipa i mehanizama njihovog delovanja na društveni milje predstavlja prvi korak u kojem se identifikuju neki od važnih uzroka ugrožavanja ljudskih prava. Kroz prisustvo i uticaoj štetnih stereotipa koji vode ka diskriminaciji u društvu, prelama se i demokratski kapacitet jedne države. U tom smislu, stavovi određenih državnih institucija, obrazovnog sistema i medija prema stereotipima neposredno ili posredno doprinose oblikovanju javnog mnjenja, kulturnog miljea i na kraju, ali ne manje bitno, razvoju tolerancije u društvu i poštovanju ljudskih prava. Što je uticaoj štetnih stereotipa na formiranje svesti u društvu veći, to je, evidentnoočigledno, veći stepen različitih vidova diskriminacije. S druge strane, veća ispoljenost diskriminacije omogućava veću zastupljenost stereotipa u javnom diskursu, te tako utiču na formiranje svesti javnog mnjenja. Prisustvo takvog uzajamno uslovljenog mehanizma ukazuje na krizu institucija koje bi trebalo da kroz obrazovni sistem, institucije kulture i medijski sektor obezbede poštovanje ljudskih prava.

Zbog prisustva stereotipa i predrasuda u društvu i njihove stalne aktuelnosti, neophodno je ukazati na njihovo postojanje, štetne posledice koje proizvode, ali i ponuditi određene strategije njihovog suzbijanja i dekonstrukcije. Važno je napomenuti da destruktivnom uticaju štetnih stereotipa nisu izložena samo postkonfliktna društva i sredine poput naše, već i društva Zapadne Evrope koja dugi niz godina počivaju na multikulturalnosti i demokratskim tradicijama, a koja se u poslednje vreme suočavaju sa velikim izazovima kao što su migrantska kriza, narastajući terorizam i radikalni ekstremizam.

Aktuelna situacija – identifikovanje problema

Od poslednjih ratnih sukoba na prostoru Jugoistočne Evrope prošlo je više od 15 godina. Tokom ovog razdoblja na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou preduzimane su mnogobrojne inicijative koje su imale za cilj podsticanje izgradnje društva zasnovanog na toleranciji i poštovanju ljudskih prava. Nažalost, većina ovih poduhvata, kako na nacionalnom, tako i na regionalnom nivou, nije ispunila očekivane rezultate. Jedan od razloga izostanka značajnijeg napretka u promenama postkonfliktnih društava predstavlja snažan uticaoj etničkih, društvenih, kulturnih, rodnih i konfesionalnih stereotipa, generisanih u vreme sukoba, a koji se danas instrumentalizuju i nameću, naročito kroz elektronske i štampane medije, sa određenim političkim ciljevima. I pored postojanja zakonskih odredaba, profesionalnih kodeksa i regulatornih tela, čini se da manipulacije stereotipima u cilju stvaranja određene klime u društvu izmiču svakoj kontroli. Takođe, nepostojanje odgovarajuće podrške obrazovnog sistema i jasne strategije u oblasti kulture onemogućavaju uspostavljanje šireg društvenog konsenzusa, neophodnog za suočavanje sa štetnim delovanjem stereotipa. Pošto nisu razgrađeni u okviru obrazovnog sistema, stereotipi se posredstvom medija nameću kao prihvatljivi kulturni modeli. Na taj način oni doprinose jačanju prenaplašene afirmativne slike ljudi o sebi i negativne predstave o „drugima“, čime direktno utiču na podizanje nivoa tenzija u društvu, kako u Republici Srbiji, tako i u regionu. Masovno medijsko plasiranje navedenog modela vodi ka umanjivanju građanskog i demokratskog potencijala celog društva. Budući da ova pojava ima univerzalni karakter, ona prevazilazi granice jedne države i zahvata čitav region koji je do početka 21. veka bio uključen u ratne konflikte.

Veliki uticaoj interneta i elektronskih medija na širenje i prihvatanje stereotipa ukazuje na nedovoljan stepen razvoja medijske pismenosti, kulture i čitave oblasti medijskog obrazovanja. U školama u Republici Srbiji medijska pismenost izučava se, samo na časovima izbornog predmeta – građanskog vaspitanja, na nivou opšteg obrazovanja. U drugim oblastima obrazovanja uočava se nerazvijen kritički odnos prema različitim izvorima informacija, društvenim pojavama i percepciji prošlosti.

Iako je medijska sfera zakonski regulisana, sa jasno definisanim regulatornim i samoregulatornim telima, izostaju sistematsko praćenje sadržaja i poštovanje profesionalnih standarda u medijskim izveštavanjima. Zbog nejednakog odnosa prema onlajn i oflajn komunikaciji nedostaju standardi u digitalnim medijima, naročito kada je reč o poštovanju ljudskih prava. Nedostaje podrška regulatornim i samoregulatornim telima, posebno kada su u pitanju opomene koje se odnose na kršenje novinarske etike, što doprinosi stvaranju neprofesionalne medijske atmosfere.

Institucije kulture izostavljene iz obrazovnog sistema svode se najčešće na zabavnu i jednostranu informativno-edukativnu ulogu (posete pozorišnim predstavama, izložbama kojima se obeležavaju

važni događaji), koja često još više pogoduje stereotipnim predstavama koje se nekritički prihvataju kao „nedodirljive“ vrednosti. Izostanak saradnje obrazovnih i institucija kulture utiče na percepciju kulture kao oblasti koja je teško pristupačna ili banalizovana. Nezavršena strategija kulture u Republici Srbiji samo pojačava utisak da je kultura van sistema, pa se zbog toga doživljava kao nekorisna, neproductivna i ekonomski neisplativa. U delovanju pojedinih državnih institucija uočavaju se nedovoljna povezanost i izostanak koordinacije.

Vizija i ciljevi

Nedostatak šire platforme i izostanak konkretnih interakcija i saradnje između glavnih aktera u društvu koji bi mogli da umanje štetno delovanje stereotipa na polju obrazovanja, kulture i medija neki su od razloga koji ne dozvoljavaju izgradnju stabilne društvene klime lišene verbalne agresije i diskriminatorne retorike.

Jedan od glavnih, dugoročnih ciljeva ovog projekta jeste izgradnja svesti u društvu o neophodnosti uvažavanja različitosti, prevazilaženja diskriminacije, razvijanja kulture tolerantnog dijaloga, što neminovno vodi ka poštovanju ljudskih prava. Neophodan preduslov za sprovođenje takvog cilja bilo bi stvaranje adekvatne institucionalne mreže, kao i uspostavljanje saradnje između vladinog i civilnog sektora na nacionalnom nivou, kako bi se razvijalo društvo zasnovano na poštovanju ljudskih prava, multikulturalnosti i demokratskim vrednostima. Takođe, ideja je da se ovakva vrsta delovanja pretvori u prekogranični model saradnje sa ciljem da se razvije interkulturalni dijalog i obezbedi podrška procesima pomirenja u regionu. Proces izgradnje mira u regionu počiva na dobro uspostavljenim međunacionalnim i međureligijskim odnosima, koji velikim delom zavise i od prisustva i delovanja negativnih etničkih i kulturnih stereotipa. Načelo univerzalnih vrednosti poštovanja ljudskih prava trebalo bi da obuhvati i dekonstrukciju ostalih stereotipa kojima su izložene različite diskriminisane društvene, rodne i seksualne grupe, kao i osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Iz tog razloga jedan od osnovnih ciljeva projekta *Unapređivanje ljudskih prava razgradnjom stereotipa u obrazovanju, kulturi i medijima*, u organizaciji OCD Edukacija za 21. vek je ukazivanje na veliku odgovornost koju institucije sistema, akademska zajednica, mediji i civilni sektor imaju u formiranju javnog mnjenja, a posebno stavova koje danas mlade generacije u postkonfliktnom okruženju grade kao društveno prihvatljive modele ponašanja, obrazovanja i komunikacije.

Prilikom planiranja projekta definisani su sledeći ciljevi različitih aktivnosti zasnovanih na preporukama:

- Uspostavljanje bliže saradnje između vladinih institucija u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja i politike za mlade (sa posebnim osvrtom na mlade), kao kreatora razvoja obrazovanja, unapređivanja kulture i poboljšanja medijskog okruženja, sa ciljem da se uspostavi poštovanje ljudskih prava i spreči podsticanje stereotipa koji mogu imati društveno nepoželjne uticaje.
- Razvoj platforme za obrazovanje na polju medijske pismenosti, uključujući korišćenje interneta, kao i predlaganje odgovarajućih instrumenata za širenje preporuka (organizacija stručnih seminara za nastavnike, letnjih škola za mlade, kreiranje dodatnih obrazovnih aktivnosti u školama, podrška relevantnim programima u okviru univerzitetskog obrazovanja itd.).
- Uključivanje različitih ustanova kulture, pre svega muzeja i kulturnih centara za mlade u obrazovni okvir kao spoljnih stimulativnih učionica za dekonstrukciju stereotipa i dodatno povezivanje obrazovnih ustanova sa ustanovama kulture.
- Podizanje svesti među različitim društvenim akterima kroz definisanje liste potencijalno pogubnih (istorijskih, političkih, socijalnih, rodnih, kulturnih itd.) stereotipa koji bi mogli dovesti do novih ili doprineti obnovi starih / zamrznutih konflikata u Republici Srbiji ili regionu.
- Stvaranje liste preporuka o stereotipima iz perspektive obrazovanja, kulture i medija.
- Stvaranje konkretnog akcionog plana za širenje preporuka i mogućnosti njihovog sprovođenja u oblasti obrazovanja i kulture uz podršku medija.
- Obezbeđivanje šire društvene podrške uspostavljanjem saradnje između Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstva kulture i informisanja, Ministarstva omladine i sporta i Kancelarije poverenika za zaštitu ravnopravnosti u širenju ideja koje su definisane preporukama.
- Promena paradigme uspešnog obrazovanja, koje bi trebalo da pored sticanja specifičnih naučnih

znanja i funkcionalnih veština kod učenika razvija svest o potrebi solidarnog i proaktivnog delovanja u društvu zasnovanom na poštovanju različitosti, toleranciji i uvažavanju ljudskih prava. Bez takvog okvira ne može se govoriti ni o održivosti ekonomskog razvoja, ni o stabilnosti države, pa ni regiona.

- Podsticanje daljeg razvoja projekta na regionalnom nivou stvaranjem funkcionalne regionalne mreže (u obrazovanju, kulturi, sektoru OCD-a) sa ciljem razgradnje stereotipa i poštovanja ljudskih prava.

O preporukama

Na tragu dugoročnih i opštih ciljeva, u okviru projekta *Unapređivanje ljudskih prava razgradnjom stereotipa u obrazovanju, kulturi i medijima* izrađen je set preporuka, konkretni instrument, čijom bi implementacijom relevantne državne institucije, profesionalna udruženja, deo akademske i kulturne zajednice, medijski i sektor civilnog društva mogli adekvatno da deluju i svako iz svog ugla, ili u okviru zajedničke platforme, utiču na razgradnju štetnih stereotipa u društvu. Time bi se ostvarila afirmacija postulata građanskog i demokratskog društva utemeljenog na poštovanju ljudskih prava i otvorio prostor za druge projekte i aktivnosti na polju šire društvene inkluzije, regionalne prekogranične saradnje i doprinosa izgradnji mira u regionu.

Formulisano je dvanaest opštih preporuka po oblastima iz kojih proizlaze specifične preporuke. Opšte preporuke, iako načelnog karaktera, odnose se na prioritetne oblasti, i to po sledećem redu: prve četiri preporuke bave se pitanjima obrazovanja, peta i šesta fokusirane su na institucije kulture, sedma i osma preporuka usmerene su na medije, a poslednje četiri preporuke prožimaju sve društvene aktere, ali sa akcentom na organizacije civilnog društva, kao mogućem kohezivnom faktorom između institucija i građanskog društva.

Kao glavni „korisnik“ prepoznato je čitavo društvo, a posebno mladi i populacija koja se još uvek školuje u okvirima obrazovnog sistema Republike Srbije. Najvažniji akteri su relevantne državne institucije, strukovna udruženja, edukatori iz oblasti formalnog i neformalnog obrazovanja, organizacije civilnog društva i ugledne ličnosti iz javnog života. Preporuke su usmerene na jačanje postojećih kapaciteta inkluzije, afirmaciju tolerancije i ljudskih prava u Republici Srbiji, ali i na otvaranje novih pravaca delovanja državnih institucija, medijskog okruženja, organizacija civilnog društva i posebno edukatora mladih.

U izradi preporuka učestvovala je grupa stručnjaka koju su činili:

- prof. dr Snježana Milivojević, redovni profesor na Odeljenju za novinarstvo i komunikologiju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu;
- prof. dr Dubravka Stojanović, redovni profesor na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu;
- Gordana Predić, zamenica sekretara u Sekretarijatu za kulturu grada Beograda;
- prof. dr Aleksandar Bauca, redovni profesor na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i član Nacionalnog prosvetnog saveta;
- Aleksandar Marinković, savetnik koordinator u Zavodu za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja;
- prof. dr Marko Šuica, vanredni profesor na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i programski direktor Edukacije za 21. vek.

Prilikom izrade preporuka članovi stručnog tima su u velikoj meri iskoristili preporuke koje su dali predstavnici Kancelarije OEBS-a u Beogradu, Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu, Ministarstva omladine i sporta, Kancelarije poverenika za zaštitu ravnopravnosti, kao i učesnici okruglih stolova održanih u okviru projekta. Na osnovu prikupljenih informacija i sugestija, stručni tim sastavio je listu preporuka.

Da bi se stvorili preduslovi za sprovođenje bar najvažnijih preporuka, neophodno je da se prepoznati nosioci promena u društvu suoče sa odgovornošću i zauzmu jasan stav u odnosu na različite diskriminatorne ili propagandne poruke koje se šalju javnosti, a koje počivaju na stereotipima. U tom smislu, obrazovanje za demokratiju i ljudska prava trebalo bi da bude prioritet i strateški temelj države i celokupnog društva. Kreiranje liste preporuka, samo po sebi, ne može dovesti do promena obrazaca u svakodnevnoj komunikaciji i medijskoj sferi. Da bi se otvorio prostor za dekonstrukciju stereotipa neophodna je koordinacija između državnih institucija i spremnost za saradnju sa organizacijama civilnog društva, akademskom zajednicom i medijima.

U zavisnosti od toga na kakav način će se navedeni činioci promena odnositi prema preporukama, one bi mogle da postanu okvir za pokretanje konkretnih aktivnosti na državnom i regionalnom nivou. U tom slučaju preporuke bi postale sastavni deo procesa pomirenja u regionu, prevazilaženja netolerancije i jedan od kriterijuma za promenu stereotipa o „drugom“.

OBRAZOVANJE

1. Obezbediti da ciljevi i ishodi obrazovanja, obrazovni i nastavni programi na svim nivoima obrazovanja i udžbenici podržavaju poštovanje ljudskih prava, uspostavljanje humanističkih vrednosti, interkulturalnog dijaloga, prihvatanje i poštovanje raznih vidova različitosti, međugeneracijske solidarnosti, razvoj kritičkog mišljenja i medijsko obrazovanje

- U programe vaspitno-obrazovnih ustanova predškolskog uzrasta uvrstiti teme i aktivnosti kojima se afirmiše prihvatanje i poštovanje raznih vidova različitosti, tolerancije i međusobnog uvažavanja.
- U nastavne programe osnovnog i srednjeg obrazovanja uvesti teme i sadržaje koji doprinose izgradnji humanističkih vrednosti, tj. podstiču poštovanje različitosti, aktivnu primenu tolerancije i zaštitu od diskriminacije u okvirima obrazovnog sistema.
- Izraditi uputstvo za škole kako bi one pri planiranju i izradi školskog programa kreirale interdisciplinarnu temu koje podržavaju izgradnju humanističkih vrednosti.
- Uvesti didaktičke koncepte, poput multiperspektivnosti, kako bi većinske i manjinske zajednice učile o pogledima „drugih“, čime bi se uticalo na osnaživanje i održivost socijalne kohezije.
- Polazeći od međupredmetnih kompetencija, uvesti elemente medijskog obrazovanja koji bi obuhvatali medijsku, digitalnu i informacionu pismenost.
- Podsticati uvođenje interneta u nastavu društvenih predmeta, jer pravilnim planiranjem i primenom didaktičkih pristupa mogu uspešno da se razgrađuju stereotipi i demistifikuju predrasude.
- Izmeniti odgovarajuće zakonske i podzakonske akte koji regulišu status građanskog vaspitanja kao školskog predmeta kako bi se obezbedilo da svaki učenik u srednjem obrazovanju makar dve godine pohađa časove građanskog vaspitanja.
- Prilikom razvoja novih programa obezbediti široku participativnost različitih zainteresovanih učesnika (učenici, roditelji, predstavnici civilnog društva, autori udžbenika, nastavnici, psiholozi i pedagozi, univerzitetski nastavnici).
- Osigurati da se u udžbenicima promovišu humanističke vrednosti, tolerancija i poštovanje ljudskih prava.
- Obezbediti primenu odredaba Zakona o udžbenicima i Standarda kvaliteta udžbenika, kao i Pravilnika o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica zaposlenog u ustanovi obrazovanja i vaspitanja („Službeni glasnik RS“, broj 22/2016), po kojima sadržaji (vizuelni i tekstualni) ne smeju da diskriminišu, ili dovode u neravnopravan položaj grupe i pojedince.
- Iz nastavnih programa ukloniti sve sadržaje koji šire negativne stereotipe o pripadnicima romske zajednice i drugih zajednica i obezbediti da afirmativni sadržaji o ovim zajednicama (npr. o romskom jeziku, kulturi, istoriji i tradiciji) i elementi interkulturalnog obrazovanja budu uključeni u program različitih predmeta.
- Razviti kapacitete evaluatora rukopisa udžbenika da mogu da prepoznaju sadržaje kojima se diskriminišu različite grupe i krše ljudska prava širenjem predrasuda i negativnih stereotipa.
- Promovisati i osnažiti postojeći mehanizam po kojem predstavnici civilnog sektora ili pojedinci mogu da prijave Zavodu za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja ili Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja primere diskriminatorskih sadržaja u udžbenicima.

2. Jačati doprinos obrazovnih ustanova (predškolske ustanove, osnovne škole, srednje škole, ustanove visokog obrazovanja, ustanove za obrazovanje odraslih) u razvijanju tolerancije, razumevanja i poštovanja različitosti, ljudskih prava i društvene inkluzije i kohezije

- Promovisati vrtiće koji u svojim programima neguju duh inkluzivnosti i koji kroz svoje literarne, dramske, likovne, umetničke aktivnosti doprinose razvoju interkulturalnog dijaloga, prihvatanju i poštovanju različitosti i tolerancije.
- Obezbediti kontinuitet između programa i aktivnosti razvijanih na predškolskom nivou, a tiču se razvijanja tolerancije i poštovanja različitosti sa programima i aktivnostima predviđenim prvim ciklusom obaveznog obrazovanja.
- Preporučiti školama da u svoje godišnje planove i školske programe uključe različite aktivnosti (debate, tribine, okrugle stolove, umetničke projekte, izložbe i dr.) na temu afirmisanja ravnopravnosti i razvijanja svesti o negativnim predrasudama i stereotipima i njihovim štetnim posledicama.
- Iskoristiti integrativnu ulogu sporta u okviru školskih aktivnosti za afirmaciju poštovanja ljudskih prava, različitosti i tolerancije.
- Podsticati i podržavati škole u procesu kreiranja programa koji promovišu solidarnost, razumevanje, toleranciju, rodnu ravnopravnost i načela inkluzivnog društva u okviru vannastavnih aktivnosti. Jačati demokratski kapacitet škole isticanjem značajne uloge učeničkog parlamenta i doprinosa roditelja u aktivnom poštovanju ljudskih prava sprečavanjem diskriminacije, razvojem tolerancije i rodne ravnopravnosti.
- Pokrenuti inicijativu „Škola bez predrasuda“ na osnovu koje bi škole dobile sertifikat posle obuke zaposlenih (kroz saradnju međunarodnih organizacija, organizacija civilnog društva i Vlade), a koji bi obavezivao škole i da kasnije redovno sprovode aktivnosti iz tog programa.
- Podržati aktivno učešće predstavničkih tela učenika i studenata u razvoju programa rada škole i studijskih programa kako bi oni oslikavali potrebe mladih za adekvatnim pristupom u učenju o ljudskim pravima i toleranciji.
- Razvijati model dvojezične nastave u višenacionalnim sredinama, tj. nastave na srpskom i jeziku nacionalne manjine, kao i pružati podršku školama u nacionalno mešovitim sredinama za učenje jezika društvene sredine.
- Unaprediti postojeće kriterijume i procedure za primenu afirmativnih mera pri upisu učenika iz socijalno ugroženih društvenih grupa u srednje i visoko obrazovanje, kako bi se omogućila odgovarajuća zastupljenost pripadnika marginalizovanih grupa u različitim profesijama, posebno u profesijama koje su od posebne važnosti za njihovu punu društvenu inkluziju.
- Obezbediti sistem stipendiranja i kontinuirane podrške tokom srednjeg obrazovanja i studiranja (osnivanjem centara za podršku učenicima i studentima na nivou svih državnih ustanova visokog obrazovanja) koji će biti dostupni učenicima i studentima iz marginalizovanih grupa kako bi se omogućile jednake šanse za sticanje visokoškolskog obrazovanja.
- Podsticati ustanove visokog obrazovanja da, kada su u mogućnosti, kreiraju nastavne programe i onlajn kurseve koji doprinose unapređivanju ljudskih prava i dekonstrukciji stereotipa, a koji bi bili dostupni javnosti.
- Uključiti studente novinarstva u kreiranje javnih kampanja medijske pismenosti i unapređivanja digitalnih kompetencija učenika, kao sastavnog dela obrazovnog procesa.
- Uspostaviti nagradu za studente za najbolji rad/projekat o afirmaciji ljudskih prava, razvijanju tolerancije i društvene kohezije u vezi sa prevazilaženjem predrasuda i razgradnjom stereotipa.
- Preporučiti nadležnim ministarstvima da ustanove godišnju nagradu za učeničke multimedijalne radove (osnovne i srednje škole) u kojima se promovišu tolerancija, različitosti i suzbijanje stereotipa, čime bi se razvijala i digitalna i medijska pismenost. Radovi bi bili dostupni na sajtovima škola i ministarstava, a svake godine birala bi se druga tema.

3. Razvijati i osnaživati kapacitete nastavnika i stručnih saradnika za realizaciju programa koji afirmišu razvoj kritičkog i analitičkog mišljenja, humanističke vrednosti, toleranciju i poštovanje ljudskih prava

- Unapređivanje profesionalnih kompetencija kroz inicijalno obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika za realizaciju programa koji afirmišu razvoj kritičkog i analitičkog mišljenja, humanističke vrednosti, toleranciju i poštovanje ljudskih prava.
- Akreditovati programe stručnog usavršavanja nastavnika kojima se razvijaju profesionalne kompetencije u vezi sa unapređivanjem tolerancije, prepoznavanjem i aktivnom razgradnjom stereotipa u nastavi – obrazovnom procesu.
- Podržati posebne programe za obuku nastavnika i stručnih saradnika za prilagođavanje potrebama mladih iz osetljivih društvenih grupa u skladu sa načelima inkluzivnog obrazovanja.
- U procesu akreditacije različitih programa stručnog usavršavanja nastavnika obezbediti da programi stručnog usavršavanja budu usaglašeni sa promovisanjem ljudskih prava i podsticanjem ravnopravnosti u različitim aspektima društvenog života (etnička, rodna, kulturna, konfesionalna i sl.).
- Revidirati postojeće standarde kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja definisanjem standarda kompetencija koje se tiču razvoja tolerancije, poštovanja ljudskih prava i sprečavanja diskriminacije.
- Podsticati nastavnike na korišćenje interneta i društvenih mreža da bi se povezivali u društvene grupe koje redovno preispituju metode nastave, podstičući kritičku dimenziju obrazovanja kako bi na taj način doprineli razgradnji društvenih stereotipa.

OBRAZOVANJE I KULTURA

4. Jačati doprinos institucija obrazovanja, nauke i kulture u unapređivanju regionalne saradnje, međusobnog poštovanja i poverenja

- Uvesti program razmene profesora, učenika i studenata društveno-humanističkih nauka iz zemalja Zapadnog Balkana (sa posebnim naglaskom na naukama koje se bave temama povezanim sa kulturnim i nacionalnim identitetima).
- Uvesti program za finansiranje naučnih istraživanja koje bi realizovali timovi sastavljeni od mladih istraživača iz Srbije i istraživača iz drugih zemalja regiona, a odnosili bi se na istraživanje i negovanje zajedničkih i specifičnih kultura i tradicija.
- Uspostavljanje institucionalnog prekograničnog partnerstva sa posebnim ciljem da se predupredi diskriminacija i obnove kulturne veze u regionu preko kojih bi se razgrađivali etnički, verski, društveni, rodni i drugi stereotipi.
- Podsticati i podržavati škole i fakultete da se uključe u regionalne i međunarodne projekte koji doprinose izgradnji međusobnog poštovanja, razgradnji stereotipa i predrasuda.

KULTURA

5. Izrada dugoročne državne strategije razvoja kulture koja bi obuhvatala segment afirmacije ravnopravnosti, tolerancije i poštovanja ljudskih prava, razgradnjom stereotipa u kulturi kroz rad kulturnih i obrazovnih ustanova, regionalnu saradnju, međusobno poštovanje i poverenje

- Posebno naglasiti značaj potrebe suočavanja sa stereotipima i njihovim razgrađivanjem u radu parlamentarnih odbora za ljudska i manjinska prava i odbora za kulturu.
- Ministarstvu kulture i informisanja ukazati na neophodnost formulisanja seta preporuka koje se odnose na afirmaciju ravnopravnosti, tolerancije i poštovanja ljudskih prava u strategiji kulturnog razvoja.
- Prilikom izrade akcionih planova za implementaciju strategije kulturnog razvoja planirati konkretne aktivnosti koje bi se odnosile na poboljšanje kulturnog ambijenta u državi razgradnjom stereotipa.

6. Podržati ustanove kulture u planiranju i realizaciji programa usmerenih na afirmaciju ravnopravnosti, tolerancije i poštovanja ljudskih prava sa posebnim akcentom na razgradnju stereotipa

- Ministarstvo kulture i informisanja / Sekretarijat za kulturu treba da preporuči upravnicima ustanova kulture da u svoj godišnji program uvrste kulturne događaje (organizuju predstave, izložbe, koncerte, performanse, letnje škole) koji bi za temu imali afirmisanje ravnopravnosti i tolerancije putem razgradnje stereotipa.
- Uspostaviti nagradni konkurs na godišnjem nivou za ustanove kulture, namenjen projektima koji bi afirmisali politiku zaštite od diskriminacije u kulturi, a raspisivalo bi ga Ministarstvo kulture i informisanja i Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave (gradovi, opštine).
- Obezbediti institucionalnu podršku inicijativama i projektima koji razvijaju toleranciju prema alternativnim životnim stilovima.

MEDIJI

7. Razvijati javne politike u sektoru medija u skladu sa načelima poštovanja različitosti i tolerancije i uključiti systemske podsticaje za unapređivanje kvaliteta i proizvodnju odgovarajućih medijskih sadržaja

- Javni RTV servisi bi trebalo samostalno i redovno da prate poštovanje programskih obaveza, da analiziraju kvalitet izveštavanja i razvijaju smernice i preporuke o dobrim praksama u izveštavanju lišenog stereotipa.
- Postaviti uslove za poštovanje i promovisanje različitosti i tolerancije u programskim sadržajima i za komercijalne ponuđače medijskog sadržaja.
- Uspostaviti sistem za podizanje standarda u onlajn komunikaciji (digitalni mediji) u skladu sa načelom da ljudska prava imaju isti značaj u onlajn i oflajn komunikaciji.
- Stimulisati redovne javne debate o rasprostranjenosti i štetnosti stereotipa, predrasuda i medijske diskriminacije u radu odgovarajućih političkih tela (radna tela Narodne skupštine), regulatornih i nezavisnih kontrolnih tela (REM, Ombudsman, Kancelarija poverenika za ravnopravnost) i samoregulatornih tela (Savet za štampu) i objavljivati njihove rezultate i izveštaje. • Promovisati javne sednice Saveta za štampu kao formu medijskog obrazovanja opšte javnosti o etici, stereotipima i proceduri rada saveta.
- Uključivanje zahteva za projektno finansiranje medijskih sadržaja u javnom interesu koji afirmišu različitosti i toleranciju i razvijanje posebnih programa podrške u proizvodnji ovakvih sadržaja (specijalizovane nagrade, programi profesionalne razmene i slično).
- Predložiti REM-u da obavlja redovno praćenje sadržaja i prati da li se poštuju profesionalni standardi u oblastima u kojima medijski zakoni propisuju posebne obaveze (rodne, etničke razlike, deca i maloletnici) i da ukazuje na štetnost neprofesionalnih izveštavanja u ovim oblastima.
- Obezbediti snažniju podršku nezavisnim regulatornim i samoregulatornim telima u medijskom sektoru i promovisati odluke koje se odnose na opomene izrečene medijima za kršenje novinarske etike kada je u pitanju širenje stereotipa i predrasuda.
- Budući da je medijska pismenost zakonom definisana kao javni interes, kroz zakonsku obavezu REM-a da promoviše medijsku pismenost, neophodno je ostvariti saradnju između REM-a, obrazovnih ustanova i organizacija civilnog društva u stvaranju okruženja za odgovorno korišćenje medija.

8. Podržati medijsku industriju i profesionalna udruženja u afirmaciji ravnopravnosti, tolerancije i poštovanja ljudskih prava sa posebnim akcentom na razgradnju stereotipa u medijskim sadržajima

- Kao deo kampanje za opštu medijsku pismenost, OCD i profesionalna udruženja trebalo bi da stimulišu javne kampanje o značaju i efektima medijskog rada i medijskih procesa (tabloidizacija, komercijalizacija) koji narušavaju ljudska prava.
- Zalagati se za primenu profesionalnih normi, dobrih praksi i evropskih standarda koji afirmišu ljudska prava i toleranciju u svakodnevnom izveštavanju.
- U nastavne programe i sadržaje inicijalnog obrazovanja i profesionalnog usavršavanja novinara uključiti teme o inkluzivnom novinarstvu (izveštavanje bez stereotipa i diskriminacije), značaju tolerancije, različitosti i afirmacije ljudskih prava za obrazovanje novinara i promovisati ih unutar profesionalne zajednice i opšte javnosti.
- Prilikom zapošljavanja i izbora članova upravljačkih organa javnih medija i regulatornih tela primeniti kriterijum raznovrsnosti.
- U okviru profesionalnih udruženja razvijati baze podataka koje će sadržati segregisane podatke prema polu („rodno osetljiva“ statistika), izveštavanje o deci, arhivsku građu o ratovima iz 1990-ih, uporednu evropsku praksu u borbi protiv govora mržnje, jer takve baze podataka medijima mogu služiti kao resurs za kvalitetnije izveštavanje.

CIVILNO DRUŠTVO I DRŽAVNE INSTITUCIJE

9. Razvijati programe organizacija civilnog društva koji su usmereni na afirmaciju ljudskih prava preko razgradnje štetnih društvenih predrasuda i stereotipa

- Medijski promovisati programe organizacija civilnog društva koji su usmereni na unapređivanje ljudskih prava (internet sajt, izrada postera, izložbe i slično).
- Pokretati inicijative za podsećanje na civilne žrtve nedavnih konflikata bez obzira na etničku ili versku pripadnost, sa ciljem da se razgrade različiti etnički stereotipi.
- Podsticati organizacije civilnog društva da razvijaju programe neformalnog obrazovanja mladih (letnje škole, kurseve, saradnju sa studentskim organizacijama, univerzitetima itd.) i dodatnog obrazovanja odraslih usmerene na afirmaciju ljudskih prava i ravnopravnosti.
- Osnažiti organizacije civilnog društva da prijave Savetu za štampu primere diskriminatorskog ponašanja u medijima.
- Uključiti eminentne ličnosti iz oblasti kulture, zabave, sporta, politike u javnu promociju poštovanja ljudskih prava i upozoravati na štetnost stereotipa.
- Podsticati OCD da se uključe u zakonom predviđene javne debate o programu i u saradnju sa REM-om na promociji medijske pismenosti.

10. Jačati veze i saradnju između organizacija civilnog društva i državnog sektora na programima unapređivanja ljudskih prava razgradnjom kulturnih, etničkih, socijalnih, rodnih stereotipa

- Podsticati razmenu ideja između akademskih, političkih i profesionalnih institucija i organizacija civilnog društva u oblasti poštovanja ljudskih prava i razvijanja tolerancije.
- Stalno pokretati debate između građana, civilnog društva i države o ciljevima i sadržajima obrazovanja u oblasti istorije, maternjeg jezika, geografije, građanskog vaspitanja, veronauke, likovne i muzičke kulture.
- Promovisati učešće civilnog društva u diversifikaciji sećanja i sprečavanju monopola na interpretaciju prošlosti.

11. U koordinaciji unutar i između Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstva kulture i informisanja i Ministarstva omladine i sporta, kroz različite programe saradnje povezati škole sa nacionalnim i lokalnim ustanovama kulture i kancelarijama za mlade sa ciljem da se zajedničkim nastojanjima unapređuju ljudska prava

- Obezbediti resurse i prostor ustanova kulture za izvođenje posebnih obrazovnih aktivnosti definisanih ciljevima obrazovanja, a predviđenih školskim planovima sa zadatkom da se unaprede poštovanje ljudskih prava, tolerancija i razgradnja stereotipa (muzeje, galerije, lokalitete od značaja).
- Akreditovati zajedničke seminare za nastavnike i zaposlene u ustanovama kulture zahvaljujući kojima bi se edukatori posebno obučili za organizovanje projekata i aktivnosti usmerenih na unapređivanje poštovanja ljudskih prava i zaštitu od diskriminacije.
- Preporučiti ministarstvima da u finansijski plan uvrste otvaranje, moderiranje i održavanje internet platforme za dijalog o sajber nasilju i govoru mržnje na internetu.
- Među učenicima srednjih škola i studentima promovisati programe kancelarija za mlade usmerene ka unapređivanju ljudskih prava, solidarnosti, prevenciji i reagovanju (ukazivanju) na diskriminaciju.

CIVILNO DRUŠTVO (strukovna udruženja)

12. Predložiti strukovnim udruženjima iz sektora medija, kulture i obrazovanja da stvaraju posebne programe i aktivnosti koji se odnose na afirmaciju ljudskih prava, zaštitu od diskriminacije i toleranciju

- Podstaci strukovna udruženja da razviju etičke kodekse kojima se podržava poštovanje ljudskih prava, sprečava diskriminacija i afirmiše ravnopravnost.
- Obezbediti stručno usavršavanje edukatora (umetnici, kustosi, zaposleni u sektoru kulture) sa ciljem da sagledaju i podrže neophodnost implementacije različitih aspekata socijalne inkluzije u institucijama i projektima iz oblasti kulture.
- Razvijati mrežu strukovnih udruženja koja promovišu ljudska prava.

Referentna literatura

- *Barbaripen, Young Roma speak about multiple discrimination*, Roma Youth Action Plan, Council of Europe 2014. *Starting points for combating hate speech online*, No hate speech movement, Council of Europe 2014.
- *Bela knjiga o interkulturalnom dijalogu*, „Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu“, Savet Evrope, Beograd 2009.
- *Bookmarks, A manual for combating hate speech online through human rights education*, Council of Europe 2014.
- *CHE – The Civic and History Teachers’ Education in Europe. A comparative study on concepts, structures and standards of initial teacher education, assessment and tutorial structures for the subjects ‘History’, ‘Civic/Citizenship education’, ‘Social/ Cultural Studies’ and ‘Politics’*. Rezultati istraživanja dostupni na internet stranici <https://che.itt-history.eu/index.php?> (27.9.2016)
- *Cultural rights, Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights*, United Nations, General Assembly, New York 2013.
- D. Stojanović i dr., *Novosti iz prošlosti, znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba istorije*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010.
- *Deca u medijskom ogledalu – predstave o deci u informativnim medijima u Srbiji*, UNICEF, Beograd 2010.
- *Declaration on Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education*, Informal meeting of European Union Education Ministers, Paris, 17 March 2015.
- *Diskriminacija? Ne u mojoj školi! Jedna škola za sve!* Priručnik za srednjoškolce i njihove roditelje, YUCOM Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd 2015.
- *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*, Fridrich Ebert Stiftung, Sarajevo 2009.
- *Etnički stereotipi i nacionalni mitovi kao prepreka pomirenju u srpsko-albanskim odnosima*, ur. G. Tepšić i dr., FPN, Centar za studije mira, Berghof foundation, Beograd 2015.
- *Grunwald Declaration on Media Education*, UNESCO, Grunwald 1982.
- I. Đerić, R. Studen, *Stereotipi u medijima i medijsko opismenjavanje mladih*, Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja 2006 vol. 38 (2) 456–471.
- M. Franceško, V. Mihić, J. Kajon, *Socijalna distanca i stereotipi o Romima kod dece novosadskih osnovnih škola*, Psihologija 2005, vol. 39 (2) 167–182.
- M. Stojčić, D. Petrović, *Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji*, Fondacija za otvoreno društvo, Beograd 2016.
- *Manifesto on High Quality History, Heritage and Citizenship Education, 15 Principles for the recognition of the distinctive contribution of history to the development of young people*, Euroclio, Hague 2013.
- *Nastava moderne istorije jugoistočne Evrope*, dodatni nastavni materijali, CDRSEE 1–4, Beograd 2010².
- *Obični ljudi u neobičnoj zemlji, Svakodnevni život u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji 1945–1990*, Euroclio, Beograd 2007.
- *Preporuka o nastavi istorije u Evropi u XXI veku* (2001) 15, Savet Evrope
- *Preporuka Komiteta ministara državama članicama o interkulturalnom dijalogu i slici o drugome u nastavi istorije* CM/Rec (2011) 6, Savet Evrope
- P. Cvetičanin, M. Milankov, *Kulturne prakse građana Srbije*, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2011.
- S. Stamenković, *Medijska pismenost u Srbiji – rezultati istraživanja*, Biro za društvena istraživanja, Beograd 2013.
- S. Tomanović, D. Stanojević, *Mladi u Srbiji 2015, stanja, opažanja, verovanja i nadanja*, Fridrich Ebert Stiftung, Beograd 2015.
- *Starting points for combating hate speech online*, No hate speech movement, Council of Europe 2014.
- *Strategija razvoja obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine*, „Službeni glasnik Republike Srbije“ 107/2012.
- *Zakon o javnom informisanju i medijima*, „Službeni glasnik Republike Srbije“ 83/2014 i 58/2015; *Zakon o elektronskim medijima*, „Službeni glasnik Republike Srbije“ 83/2014; *Strategija razvoja sistema*

javnog informisanja u Republici Srbiji do 2016, „Službeni glasnik Republike Srbije“ 75/2012; *Kodeks novinara Srbije*, Savet za štampu, Beograd 2015⁴.

- *Živeti zajedno, različitosti i slobode u Evropi 21. veka*, Beograd 2011.

